

Ritun og útgáfa þessa bókarkvers, þar sem ég skyggnist örlítið inn í þann bókakost sem finna má í eigu Íslenska esperantosambandsins, á sér nokkuð sérstæðan aðdraganda. Á haustmánuðum árið 2022 ákvað sambandið að selja húseign sína á Skólavörðustíg, sem hafði hýst bókasafn þess um nokkuð langt skeið. Ástæðan var ekki síst sú að talsvert hafði fækkað í röðum sambandsins og félagsmenn töldu sig vart lengur hafa bolmagn til að reka safnið með þeim hætti sem gert hafði verið. Í framhaldinu var leitað til annarra bókasafna með það fyrir augum að bjóða þeim safnið til skrásetningar og varðveislu. Sem stjórnarmaður í sambandinu kom ég nokkuð að því verkefni, sem reyndist mun snúnara en ég hafði búist við. Framtíð bókasafnsins var óráðin þegar styttist í afhendingu húseignarinnar og áttum við þann kost einan að ganga frá bókakostinum ofan í kassa til varðveislu, á meðan leitað væri framtíðarlausnar. Það var í þessu samhengi sem ég ákvað í nóvembermánuði árið 2022 að birta daglega eina mynd af verkum úr bókasafninu á Facebook-síðu minni, ásamt stuttum pistli þar sem ég varpaði örlitlu ljósi á viðkomandi verk og bókakostinn á safninu. Ástæðan var einkum sú að flestir sem ég hafði rætt við höfðu takmarkaða innsýn í hvað þetta safn hefði að geyma og áttu jafnvel erfitt með að koma auga á varðveislugildið, þótt vitaskuld gætti einnig nokkurra forvitni. Oft rak ég mig á það sjónarmið að safnið hefði óneitanlega gildi fyrir esperantohreyfinguna sjálfa og viðhald eða framgang tungumálsins, en að öðru leyti væri varðveislugildið afar takmarkað. Þetta sjónarmið er á margan hátt skiljanlegt og helgast vafalaust öðrum þræði af þeirri áherslu sem esperantistar hafa löngum lagt á útbreiðslu tungumálsins, sem jafnvel á það til að snúast upp í nokkurs konar trúboð. Við þetta bætist að esperanto er um margt lokaður málheimur og þeir sem standa utan samfélagsins hafa allajafna takmarkaða innsýn í starf og sögu hreyfingarinnar. Þannig rak ég mig til að mynda á hugmyndir um að hér væri á ferð „úreilt“ tungumál eða „misheppnuð tilraun“ til að skapa alþjóðlegt samskiptamál sem hafi fjarað út snemma á tuttugstu öld. Slíkar hugmyndir eru vissulega ekki úr lausu lofti gripnar og óhætt er að fullyrða að blómaskeið tungumálsins liggi í fortíðinni. Á hinn bóginn má segja að jafnvel þótt hugmyndin að þessu alþjóðamáli spretti úr þeim útópísku hugmyndakerfum sem voru útbreidd á Vesturlöndum undir lok nítjánú aldar og í upphafi þeirrar tuttugustu og að draumurinn um kröftugt alþjóðlegt samskiptamál hafi ekki ræst, þá er esperanto lifandi tungumál sem nú þegar á sér langa og margbrotna sögu sem teygir sig yfir hartnær eina og hálfa öld. Meginmarkmiðið með því að ráðast í ritun þessara pistla um bókakost Íslenska esperantosambandsins var með öðrum orðum sú að mér þótti ástæða til að bregðast við því sem ég skynjaði sem ákveðið skilningsleysi á mikilvægi þessa safns og sögu

esperantohreyfingarinnar í víðara samhengi. Frá mínum bæjardyrum séð er saga esperantos ekki saga samfélags sem hægt er að skorða af með einföldum hætti, heldur er hún í raun samofin allri menningarsögu nútímans. Upphoflegt markmið þessara pistla var ekki síst að miðla þessu sjónarhorni og veita lesendum nokkra innsýn í þá forvitnilegu sögu sem segja má að sé varðveitt í þessu safni.

Ég lagði í fyrsta sinn leið mína á esperantosafnið á Skólavörðustíg veturinn 2008. Á þeim tíma var ég að vinna að fyrirlestri um Þórberg Þórðarson og framúrstefnu í bókmenntum og listum hér á landi. Erindið með heimsókninni var að leita hugsanlegra skýringa á þeirri forvitnilegu staðreynd að fyrsti prósatextinn sem gefinn var út á íslensku undir merkjum framúrstefnuhreyfinganna í Evrópu árið 1927, skuli vera þýðing Þórbergs og Hallbjörns Halldórssonar á stuttri „expressjónískri“ smásögu eftir eistneskan rithöfund, sem var upprunalega skrifuð á esperanto og þýdd úr því máli, nánar til tekið á smásögunni „Mannsbarn“ eftir Henrik Allari. Því efni gerði ég síðan skil í grein árið 2010 og verður því ekki dvalið við það efni hér, heldur vikið að bókasafninu sjálfu. Það var þegar í þessari fyrstu heimsókn á safnið sem sá fjölskrúðugi heimur alþjóðlegra hugmynda og menningarstrauma sem höfundar eins og Þórbergur lifðu og hrærðust í laukst upp fyrir mér. Það sem rann upp fyrir mér þegar ég byrjaði að grama í hillunum og draga fram bækur sem þar leyndust var það greiða aðgengi sem esperantistar hér á landi – líkt og annars staðar – höfðu að bókmenntum og menningarstraumum úr ólíkstu áttum. Parna mátti ekki aðeins finna fjölda kennslubóka og rita um sjálft tungumálið og sögu hreyfingarinnar við hlið frumsaminna fræðirita og bókmenntaverka á esperanto, heldur einnig fjöldann allan af þýðingum á bókmenntum ólíkra þjóðtungna. Á fyrri hluta aldarinnar höfðu esperantistar þannig greiðan aðgang að bæði eldri og nýrri bókmenntaverkum frá því sem kalla mætti landfræðileg og málræn jaðarsvæði, allt frá Eistlandi, Ungverjalandi, Pólland, Úkraínu, Rúmeníu og öðrum löndum Mið- og Austur-Evrópu til Japans og Kóreu. Skýringin á því liggar ekki síst í þeirri ríku áherslu á þýðingar ólíkra þjóðarbókmennta sem einkenndi starfsemi esperantista allt frá því pólski augnlæknirinn og höfundur tungumálsins, Ludwik L. Zamenhof, kynnti það fyrst fyrir lesendum árið 1887 og lagði þar með grunn að starfseminni. Meginmarkmið esperantos allt frá upphafi var að þjóna sem alþjóðlegt samskiptamál og stuðla að samræðu og miðlun hugmynda milli einstaklinga af mismunandi þjóðerni og með ólíkar þjóðtungur. Við grúskið á esperantosafninu haustið 2008 rann upp fyrir mér að í ritum á esperanto höfðu esperantistar einnig aðgang að breiðri flóru fræðirita um hin ólíkstu svið og að þarna væri að finna mikilvægan vettvang fyrir miðlun og útbreiðslu ólíkra hugmynda- og menningarstrauma, sem gjarnan væri litið framhjá. Petta á ekki síst við um tímabilið á fyrri hluta tuttugustu aldar, þegar esperantohreyfingin hafði hvað sterkust ítök í evrópsku

menningarlífi, auk þess sem hún létt nokkuð að sér kveða í öðrum löndum. Þannig tók að mótað með mér sjónarhorn á esperanto síður sem útópíska hugmynd um alþjóðamál sem væri ætlað að sigra heiminn og leggja grunn að nýjum mannskilningi og heimsmenningu, en sem sérstætt þverþjóðlegt bókmenntakerfi þar sem hugmynda- og menningarstraumar bærust á milli ólíkra landa og menningarsvæða eftir nokkuð óvanalegri hringrás.

Frá þeim tíma þegar ég vann að áðurnefndri grein um Þórberg hef ég halddið áfram að grúsku í sögu esperantos með nokkrum hléum, samhliða öðrum rannsóknum. Það var þó ekki fyrr en á síðasta ári sem ég fór að taka sjálft málanámið fastari tökum, af þeirri einföldu ástæðu að mér þótti ekki lengur verjandi að vera ófær um að sinna af meiri krafti þeim rannsóknum sem þarna bíða. Þar liggar að baki sú sannfæring míni, sem hefur orðið æ sterkari með árunum, að saga alþjóðahyggu og alþjóðlegra menningar- og hugmyndastrauma á fyrri hluta tuttugustu aldar verði ekki rakin með tilhlýðilegum hætti án þess að tekið sé mið af mikilvægu hlutverki esperantohreyfingarinnar. Sú ákvörðun míni að leggja meiri rækt við rannsóknir á esperantismanum varð aftur til þess að ég þáði boð um að taka sæti í stjórn Íslenska esperantosambandsins haustið 2022 og fékk þetta bókasafn svo að segja óvænt í fangið skömmu síðar. Þeir pistlar um bókasafnið sem hér birtast eru þannig í vissum skilningi pistlar nýgræðings, sem þó hefur vissulega fengist við rannsóknir á esperanto í hjáverkum um nokkurra ára skeið. Í þeirri vinnu hef ég fengið nokkra innsýn í ólíka anga í sögu esperantohreyfingarinnar og tengsl hennar við aðra menningarstrauma og hreyfingar. Þegar ég lagði upp í þá vegferð að birta daglega færslu um verk úr bókakosti íslenska esperantosafnsins sá ég fyrir mér eins og sex til tíu örþistla, þar sem ég myndi draga fram fáein forvitnileg rit og varpa á þau ljósi. Pistlarnir urðu þó á endanum rúmlega þrjátíu og margir hverjur talsvert ítarlegri en ég hafði séð fyrir mér í upphafi. Vinnan fór þannig fram að við fráganginn á safninu kippti ég til hliðar verkum sem vöktu sérstaka forvitni mína og gaumgæfði hvort þarna væri ef til vill efni í stuttan pistil. Valið á bókum til umfjöllunar var því að nokkru leyti handahófskennt, þótt vitaskuld rötuðu einnig inn í þessa umfjöllun nokkur verk sem ótvíraðt má telja til lykilverka í sögu hreyfingarinnar. Pistlarnir eru að hluta til á nokkuð persónulegum nótum og endurspeglar fyrst og fremst innsýn nýgræðings í hreyfingunni með bakgrunn í samanburðarbókmenntum og menningarsögu, einkum evrópskri bókmennta- og listasögu á fyrri hluta tuttugustu aldar. Fyrir vikið er nokkuð rík áhersla á þetta tímabil í pistlunum, sem endurspeglar þó jafnframt sögu esperantohreyfingarinnar sjálfrar. Í pistlunum er víða vikið að þeirri þróttmiklu alþjóðlegu útgáfustarfsemi sem einkenndi esperantismann á fyrri hluta tuttugustu aldar og hvernig ofsoknir gegn esperantistum bæði í Priðja ríkinu og í Sovétríkjunum um miðjan fjórða áratuginn gengu nánast af hreyfingunni dauðri. Ástæða þess að svo rík áhersla er hér lögð á þetta tímabil er þó

ekki síst sú að þetta er það tímabil sem ég hef helst fengist við í rannsóknum og þar liggur því sérþekking míni. Vitaskuld er einnig vikið að nokkrum ritum frá tímabilinu eftir stríð, þegar esperantohreyfingin er endurreist og nýr kraftur hleypur í starfsemina, en aðrir fræðimenn hefðu án efa lagt meiri þunga í umfjöllun um það tímabil.

Persónulegur tónninn í umfjölluninni helgast af því að upphaflega voru þeir ekki hugsaðir til birtingar með öðrum hætti en sem daglegar færslur á netinu. Við vinnslu pistlanna varð mér þó jafnt og þétt ljóst að hér væri líkast til að safnast saman efni í eina eða fleiri greinar, ef ekki lítið bókarkver. Á hinn bóginn átti ég erfitt með að átta mig á hvernig þetta efni gæti tekið á sig mynd í fræðilegri grein. Það voru síðan ábendingar og hvatning frá lesendum sem urðu til þess að ég fór að velta fyrir mér útgáfu á þessum pistlum í lítt breytti mynd og var það Oddný Eir Ævarsdóttir sem vakti fyrst máls á því. Fyrir þá hvatningu, sem og hvatningu og stuðning frá öðrum lesendum og samstarfsmönnum, er ég afar þakklátur. Að öðrum ógleymdum vil ég hér færa sérstakar þakkir þeim Kristjáni Eiríkssyni, Davíð Ólafssyni, Guðmundi S. Brynjólfssyni, Sigtryggi Ara Jóhannssyni, Önnu Björk Einarsdóttur og Jóhönnu Maríu Vilhelmsdóttur fyrir þolinmóðar og oft upplýsandi samræður um efnið. Miðstöð íslenskra bókmennta og Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands kann ég einnig bestu þakkir fyrir þeirra rausnarlega framlag til útgáfunnar. Þegar ég fór að tína pistlana saman kom mér nokkuð á óvart hversu samrýmdir þeir í raun voru. Lengdin var vitaskuld nokkuð mismunandi, en þó ekki svo að ekki væri hægt að splæsa þeim saman í bókarkveri með smávægilegum breytingum og lagfæringum. Í örfáum tilvikum hef ég prjónað eilítið við pistlana, auk þess sem tveimur pistlum hefur verið bætt við, en að öðru leyti eru pistlarnir hér birtir í upphaflegri mynd. Ennfremur tók ég ákvörðun um að leyfa hinum persónulega tóni að halda sér. Það er trú míni að þessir pistlar eigi nokkurt erindi við almenning og eftir því sem hefur liðið á þessa vinnu hef ég sannfærst æ betur um að þeir eigi fullt erindi á prent einmitt í þessari mynd, þótt ekki væri til annars en að þeir megi verða til óþurftar sem prentgripur í einhverju bókasafni framtíðarinnar. Um leið og ég fylgi útgáfu þessara pistla úr hlaði bið ég lesendur að taka þeim eins og þeir eru hugsaðir, sem persónulegum hugrenningum og nokkrum sagnfræðilegum þankabrotum bókmenntafræðings, þar sem hann stóð sveittur við að pakka nokkuð sérstæðu alþjóðlegu bókasafni ofan í kassa haustið 2022 og leyfði því sem hraut niður úr hillunum að koma sér á óvart um leið og hann var uggandi um framtíð þessa safns.